

ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯВИЙ ИНСТИТУТЛАРНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ МЕЪЁРИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Мамедова Гузалхон Козимовна

*ТДИУ ҳузуридаги Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари илмий тадқиқот маркази*

ORCID: 0009-0000-6490-7232

guzalhonmamedova@gmail.com

Аннотация. *Мазкур мақолада Ўзбекистондаги молия институтларининг солиққа тортилишини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий базалар таҳлил қилинади. У жорий солиқ сиёсатини ўрганади, муаммоларни аниқлайди ва солиқ самарадорлигини ошириш, молия сектори ўсиши ва қонунчиликка риоя қилишни таъминлаш бўйича тавсиялар беради.*

Калит сўзлар: *солиққа тортиш, тижорат банклари, микромолия, ликвидлик, молия институти, солиқ сиёсати.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Мамедова Гузалхан Козимовна

*Научно-исследовательский центр научных основ и
проблем развития экономики Узбекистана при ТДИУ*

Аннотация. *В данной статье анализируется нормативно-правовая база, регулирующая налогообложение финансовых учреждений в Узбекистане. Он изучает текущую налоговую политику, выявляет проблемы и дает рекомендации по повышению налоговой эффективности, росту финансового сектора и соблюдению требований.*

Ключевые слова: *налогообложение, коммерческие банки, микрофинансирование, ликвидность, финансовый институт, налоговая политика.*

REGULATORY AND LEGAL BASES OF TAXATION OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN UZBEKISTAN

Mamedova Guzalkhan Kozimovna

*The Scientific Research Center of the Scientific Foundations and Problems of the
Development of the Economy of Uzbekistan under TDIU*

Abstract. *This article analyzes the regulatory and legal frameworks that regulate the taxation of financial institutions in Uzbekistan. It examines current tax policies, identifies issues and makes recommendations to improve tax efficiency, financial sector growth and compliance.*

Keywords: *taxation, commercial banks, microfinance, liquidity, financial institution, tax policy.*

Кириш.

Молия сектори ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ўсиши ва барқарорлигида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Ўзбекистонда молия институтлари, жумладан, банклар, суғурта компаниялари ва кредит ташкилотлари молиявий ресурсларни сафарбар қилиш ва тақсимлашда муҳим воситачи бўлиб хизмат қилади. Бу институтлар инвестицияларни осонлаштириш, ликвидликни яхшилаш ҳамда давлат ва хусусий сектор ўсишини қўллаб-қувватлаш орқали мамлакат иқтисодий ривожланишига катта ҳисса қўшади. Ўзбекистонда молия сектори ривожланишда давом этар экан, у мураккаб тартибга солувчи муҳитга дуч келмоқда, унинг асосий устунларидан бири солиққа тортиш ҳисобланади.

Солиқ солиш ҳукуматлар томонидан даромад олиш, иқтисодий фаолиятни тартибга солиш ва молия институтларининг миллий тараққиётга адолатли ҳисса қўшишини таъминлаш учун қўлланиладиган асосий воситадир. Лекин молия институтларига нисбатан қўлланиладиган солиқ режими уларнинг бизнес моделларининг ўзига хос хусусияти туфайли кўпинча бошқа тармоқларга қараганда мураккаброқдир. Ўзбекистонда молия институтларини солиққа тортишнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси сўнгги йилларда муҳим ислохотларнинг мавзуси бўлди. Ушбу ислохотлар солиқ йиғишни соддалаштириш, қонун ҳужжатларига риоя қилишни кучайтириш ва молия институтлари учун янада қулай ишбилармонлик муҳитини яратишга қаратилган.

Ушбу саъй-ҳаракатларга қарамай, солиқ сиёсатини амалда амалга оширишда муаммолар, жумладан, риоя қилиш, солиқ юки ва тартибга солиш қоидаларининг аниқлиги билан боғлиқ муаммолар мавжуд. Бу муаммолар Ўзбекистонда молия институтларини солиққа тортишни тартибга солувчи ҳуқуқий ва меъёрий-ҳуқуқий асосларни ҳар томонлама ўрганиш зарурлигини таъкидлайди.

Молиявий институтларнинг ўсиши ва рақобатбардошлигини рағбатлантиришда адолатли солиққа тортилишини таъминлаш учун солиқ тизимини мувозанатлаш асосий вазифадир. Ўзбекистондаги молия институтлари солиққа тортишнинг турли шакллари, масалан, юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи, қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ва соҳаларга оид йиғимларга қўлланилади. Солиқ кодексининг мураккаблиги ва ривожланаётган табиати кўпинча ушбу муассасалар учун риоя қилишда қийинчиликлар туғдиради. Амалдаги солиқ режими молиявий институтларнинг ўзига хос хусусиятларини, масалан, молиявий маҳсулотлар ва хизматларни ҚҚС бўйича кўриб чиқиш ёки кредит йўқотишлари бўйича захираларни чегириб ташлаш каби хусусиятларга тўлиқ мос келмаслиги мумкин. Ушбу муаммоларни ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистондаги мавжуд меъёрий-ҳуқуқий базалар молия институтларининг барқарор солиққа тортилишини етарли даражада қўллаб-қувватлаётгани ёки йўқлигини ўрганиш жуда муҳимдир.

Адабиётлар шарҳи.

Молиявий институтлар учун солиққа тортиш тамойиллари иқтисодий барқарорликни мувозанатлаш, даромадларни шакллантириш ва адолатли режимни таъминлаш зарурати билан шаклланади. Турли мамлакатлар ўзларининг иқтисодий шароитлари ва меъёрий-ҳуқуқий базаларини акс эттирувчи турлича ёндашувларни қўллашади. Кўпгина давлатлар, шу жумладан Украина, барқарорлик ва ўсишни рағбатлантириш учун муайян солиқ имтиёзларини тақдим этиш имконини берувчи молиявий воситачилар сифатида банкларнинг ўзига хос ролини тан оладиган табақалаштирилган ёндашувни қўллаб-қувватлайди (Сеч & Козачук, 2022).

Молиявий инқирозлардан сўнг банклар томонидан ҳаддан ташқари таваккалчиликдан ташқи таъсирларни юмшатиш учун тузатувчи солиқлар таклиф

қилинди. Буларга молиявий операциялардан олинадиган солиқлар ва банк ҳажми ёки фойдасига асосланган солиқлар киради (Кеен, 2011).

Молиявий институтлар учун ҳисобот бериш талабларининг ортиши солиққа риоя қилишни кучайтириш ва улардан қочишни камайтиришга қаратилган, бироқ улар маъмурий юкларни ҳам келтириб чиқариши мумкин (“Молия институтларининг ҳисобот бериш талаблари ва яхши солиқ тизими мезонлари”, 2022). Ушбу тамойиллар адолатли ва самарали солиқ тизимини яратишга қаратилган бўлсада, молиявий институтларнинг операцион реалликлари билан тартибга солиш талабларини мувозанатлаш муаммоси қолмоқда.

Солиққа тортиш тамойиллари капитал тузилиши, рискларни бошқариш ва бозор динамикасига таъсири орқали банклар ва молия институтларининг молиявий фаолиятига сезиларли таъсир кўрсатади. Ушбу таъсирларни тушуниш молиявий барқарорлик ва ўсишни кучайтириш учун солиқ сиёсатини оптималлаштириш учун жуда муҳимдир. Фоизларни чегириб ташлашнинг солиқ имтиёзлари банкларни қарзни молиялаштиришни кўпайтиришга ундайди. Корпоратив даромад солиғининг 10 фоизга ошиши банк тўлов қобилиятининг 0,8-1,4 фоиз пунктига ошишига олиб келиши мумкин. Ушбу восита ўсиши кўпинча активларнинг ўртача хавф-хатар оғирлигининг пасайиши билан бирга келади, бу камроқ хавфли кредитлаш амалиётига ўтишни кўрсатади (Bálint, L., Horváth., 2013).

Молиявий институтлар учун солиққа тортиш меъёрлари турли мамлакатларда фарқ қилади ва глобал молиявий инқироздан кейин бир қанча модель ва амалиётлар энг яхши амалиёт сифатида пайдо бўлди. Европа ва АҚШ 2008 йил инқирозидан кейин молиявий институтларнинг ҳаддан ташқари таваккалчиликларини юмшатиш учун янги солиққа тортиш механизмларини жорий қилди. Франция, Германия ва Буюк Британия каби мамлакатлар ҳаддан ташқари қарз олиш ва хавфли хатти-ҳаракатларнинг ташқи таъсирини йўналтириш учун банк солиқларини жорий қилди, бу эса тартибга солиш ва солиққа тортишни мувозанатлаш бўйича сабоқ берди (Кеэн, 2011).

АҚШдаги Додд-Франк қонуни ва Европанинг турли қоидалари солиққа тортишни пруденциал тартибга солиш билан, хусусан, капиталнинг минимал талаблари каби чоралар орқали бирлаштиришга қаратилган (Р. Мооиж & Г. Нисодёме, 2015). Фискал ва тартибга солувчи чора-тадбирларни уйғунлаштиришнинг бундай икки томонлама ёндашуви Ўзбекистон учун лойиҳа бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Тузатиш солиққа тортиш, масалан, банк қарзлари учун солиқлар, тизимли аҳамиятга эга бўлган молиявий институтлар билан боғлиқ рискларни бартаараф этиши кўрсатилган (Кеен, 2011). Бундай ёндашувни қўллаётган мамлакатлар кўпинча уни капитал ставкалари пастроқ бўлган юқори солиқлар билан бирлаштиради, бу Ўзбекистон банк секторига ҳаддан ташқари таваккалчиликни чеклашда ёрдам бериши мумкин.

Европа Иттифоқида молиявий операциялар солиғи бўйича таклифлар шаффофлик ва ҳамкорликни рағбатлантириб, чегаралар бўйлаб молиявий операцияларни солиққа тортишни уйғунлаштиришга интилди (Лифшитс, 2020). Ушбу тизимни қабул қилишда қийинчиликларга дуч келган бўлсада, спекулятив фаолиятни назорат қилиш ва ҳукуматлар учун даромад олишнинг афзалликлари Ўзбекистон каби ривожланаётган бозорлар учун жозибадор бўлиши мумкин.

G20 ва OECD томонидан маъқулланган автоматик ахборот алмашинуви тизими оффшор ҳисоблар орқали солиқ тўлашдан бўйин товлашга қарши курашнинг глобал стандартидир (Ўринов, 2015). Молиявий институтлардан норезидентларнинг ҳисобварақлари тўғрисида ҳисобот беришни талаб қилувчи ушбу ташаббус Ўзбекистонга солиқ тўлашдан бўйин товлашни камайтиришга ва хорижий молиявий операциялардан даромад йиғишни оширишга ёрдам бериши мумкин.

Ривожланаётган мамлакатларда солиққа тортиш молиявий бозорларнинг рақобатбардошлигини ошириши мумкин. Такмиллаштирилган солиқ тизимлари молия бозорининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиши кўрсатилган, бу солиқ сиёсати ва бозор барқарорлиги ўртасидаги мураккаб боғлиқликни кўрсатади. Аксинча, юқори солиқлар инвестицияларни тўхтатиши мумкин, бу эса молиявий бозор кўрсаткичларининг пасайишига олиб келиши мумкин (Садегҳи ва бошқ., 2016).

Турли мамлакатларда фойда солиққа тортишнинг таҳлили шуни кўрсатадики, самарали солиқ сиёсати банклар фаолияти самарадорлигига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Мисол учун, Россия банклари учун нисбатан паст солиқ юки АҚШда кузатилган солиқ ставкаларининг юқори табақаланишидан фарқ қилади, бу банк фаолиятини оптималлаштириш учун мослаштирилган солиқ стратегиялари зарурлигини таъкидлайди (Конвисарова ва бошқ., 2016). Демак, солиққа тортиш зарур даромадларни таъминлаши ва бозорларни барқарорлаштириши мумкин бўлсада, ортиқча ёки нотўғри тузилган солиқ сиёсати молия институтларининг ўсишига ва рискларни бошқариш қобилиятига тўсқинлик қилиши мумкин. Ушбу тамойилларни мувозанатлаш мустаҳкам банк секторини ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга.

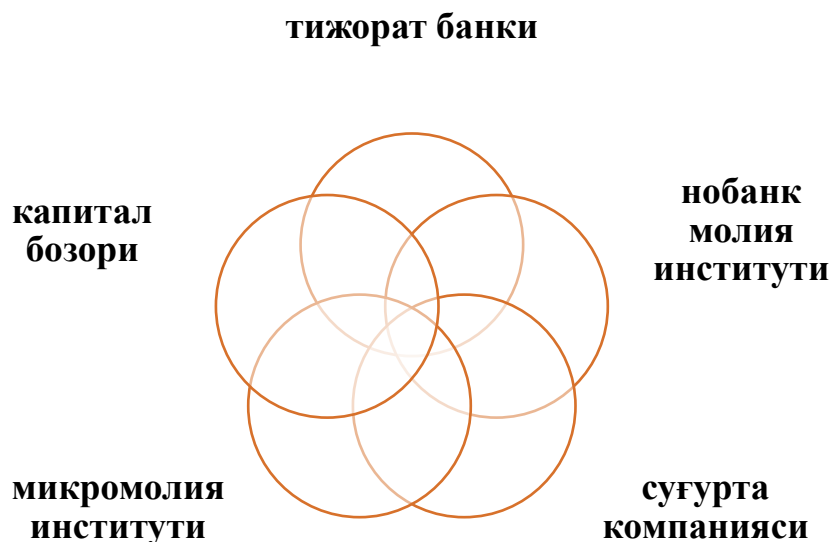
Молиявий институтлар учун солиққа тортиш меъёрлари турли мамлакатларда сезиларли даражада фарқ қилади ва халқаро тажрибалардан олинган илғор тажрибалар Ўзбекистонда банклар учун янада самарали солиқ тизимини ривожлантиришга ёрдам бериши мумкин. Кўпгина мамлакатлар, шу жумладан АҚШ ва Франция, банкларнинг молиявий воситачи сифатидаги ўзига хос ролини ҳисобга олган ҳолда табақалаштирилган солиққа тортиш ёндашувини қўллайди. Бу усул иқтисодий ўсишни рағбатлантириши мумкин бўлган мослаштирилган солиқ имтиёзларини беради. Украина каби давлатлар инновацион корхоналарга сармоя киритадиган банклар учун солиқ имтиёзларини жорий қилдилар, бу молиявий секторнинг барқарорлигини ошириши ва узоқ муддатли инвестицияларни рағбатлантириши мумкин (Сеч & Козачук, 2022).

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, оптимал солиққа тортиш фискал бўшлиқларни ҳам, турли глобал жараёнларда кўришиб турганидек, банк капиталини тартибга солиш заруриятини ҳам ҳал қилиши керак (Комолов, 2015). Бундай иккиламчи эътибор банк секторини барқарорлаштиришга ёрдам беради, шу билан бирга даромадларнинг етарли даражада шаклланишини таъминлайди.

Ўзбекистон солиқ тизимига замонавий бухгалтерия ҳисоби стандартлари ва даромадларни бошқаришнинг илғор технологиялари каби муваффақиятли халқаро амалиётларни интеграция қилишдан фойда кўриши мумкин (Ниязметов, Остонақулов, 2024). Ушбу амалиётлар ислохотлар учун йўл бўлсада, самарали амалга оширилишини таъминлаш учун маҳаллий иқтисодий шароитлар ва тартибга солиш муҳитини ҳисобга олиш жуда муҳимдир.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Ўзбекистонда молия институтларини тартибга солувчи ҳуқуқий асослар, биринчи навбатда, Солиқ кодекси ва турли меъерий ҳужжатларда жамланган. Солиқ кодекси давлат даромадлари интизомини тадбиркорлик субъектларининг фаолият эркинлиги билан мувозанатлаштиришга қаратилган солиқ текширувларининг ҳуқуқий асосларини белгилайди.

1-расм. Ўзбекистонда молиявий секторнинг асосий таркибий қисмлари

Расмга қарайдиган бўлсак, Ўзбекистонда молия сектори асосан тижорат банклари, нобанк молия институтлари, суғурта компаниялари, микромолия институтлари ва капитал бозорларидан иборат. Ушбу институтлар иқтисодиёт бўйлаб молиявий ресурсларни тақсимлашда муҳим воситачи бўлиб хизмат қилади ва давлат ва хусусий сектор ўсишига ёрдам беради.

Банк сектори Ўзбекистон молия тизимининг устун қисми ҳисобланади. 2024 йил ҳолатига кўра, мамлакатда 30 дан ортиқ тижорат банклари, жумладан, йирик давлат банклари (Ўзбекистон Миллий банки, «Асака» банк ва Ипотека банки), хусусий банклар ва хорижий банкларнинг шўба корхоналари мавжуд. Ушбу банклар депозитлар, кредитлар ва валюта операциялари каби кенг кўламли хизматларни тақдим этадилар.

Ўзбекистондаги Нобанк молия институтларига микромолия институтлари, лизинг компаниялари, кредит уюшмалари ва ривожланиш банклари киради. Улар кўпинча кичик бизнес ва қишлоқ жамоалари каби тижорат банклари томонидан кам хизмат кўрсатадиган бозорларга хизмат қилади.

Суғурта сектори нисбатан кичик, аммо ўсиб бормоқда, ҳаёт, мулк, соғлиқ ва транспорт воситаларини суғурталашни қамраб олади. Бозор Иқтисодиёт ва Молия вазирлиги томонидан тартибга солинади ва биринчи навбатда қишлоқ хўжалиги суғуртаси каби давлат дастурлари томонидан бошқарилади.

Микромолия ташкилотлари кам таъминланган жисмоний шахслар ва кичик корхоналарга кўпинча гаровсиз кичик кредитлар беради. Ушбу институтлар молиявий инклюзияни ривожлантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

Ўзбекистоннинг капитал бозорлари банк секторига нисбатан кам ривожланган. Тошкент фонд биржаси акциялар ва облигациялар савдосининг асосий жойи ҳисобланади. Ҳукуматнинг сўнгги ташаббуслари давлат корхоналарини хусусийлаштириш ва оммавий жойлаштириш орқали капитал бозорларини чуқурлаштириш ва диверсификация қилишга қаратилган.

Ўзбекистон Марказий банки банк операциялари, пул-кредит сиёсати ва молиявий барқарорликни назорат қилувчи асосий тартибга солувчи орган ҳисобланади. У тижорат банклари фаолиятини тартибга солади, фоиз ставкаларини белгилайди, инфляцияни назорат қилади ва валюта захираларини бошқаради. Сўнгги йилларда Марказий банк банк тизимини модернизация қилиш, ликвидликни яхшилаш ва рискларни бошқариш тизимини такомиллаштириш сиёсатини жорий қилди.

Молия вазирлиги нобанк молия институтларини, суғурта секторини ва давлат облигацияларини чиқаришни тартибга солади. У давлат молиясини бошқариш ва фискал сиёсатни амалга оширишда асосий роль ўйнайди. Давлат активларини бошқариш агентлиги давлат корхоналари ва молия институтларининг хусусийлаштирилишини назорат қилади, бозорга йўналтирилган ислохотлар орқали Ўзбекистон молия секторини қайта шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Капитал бозорларининг ўсишини рағбатлантириш мақсадида ташкил этилган ушбу агентлик фонд бозори фаолиятини рағбатлантириш, инвесторлар ҳимоясини таъминлаш ва қимматли қоғозлар чиқаришни тартибга солиш учун жавобгардир.

Ўзбекистонда молия сектори 2017 йилдан буён Президент Шавкат Мирзиёев раҳбарлигидаги ҳукуматнинг иқтисодиётни либераллаштириш борасидаги кенг қўламли саъй-ҳаракатларидан сўнг жиддий ислохотларни амалга оширди:

✚ Ўзбекистон ҳукумати банк соҳасида давлат мулкни қисқартириш, рақобатни кучайтириш ва хорижий сармояларни жалб қилиш мақсадида бир қатор банк ислохотларини бошлади. Бу ислохотлар банк тизимида шаффофлик, рискларни бошқариш ва корпоратив бошқарув амалиётини такомиллаштиришга қаратилган.

✚ Мамлакатнинг хусусийлаштириш дастурига мувофиқ, бир қанча давлат банклари ва корхоналари қайта ташкил этилмоқда ёки қисман хусусийлаштирилмоқда. Жумладан, «Ипотека-банк» ва «Асака» банклари хорижий капитал ва тажрибаларни жалб қилиш мақсадида қисман хусусийлаштиришга мўлжалланган.

✚ 2017 йилда валюта бозорини либераллаштириш Ўзбекистон молия секторидagi муҳим воқеа бўлди. Бу ислохот миллий валюта – ўзбек сўмининг эркин конвертациясини таъминлади ва иккаласи учун ҳам ишбилармонлик муҳитини яхшилади.

✚ Ҳукумат қишлоқ жойларда банк хизматларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришга эътибор қаратиб, молиявий инклюзивликни ошириш ташаббусларини бошлади. Мобил банкинг ва финтеч ечимлари хизмат кўрсатилмаётган аҳоли қатламларини қамраб олиш учун илгари сурилмоқда.

Ўзбекистон молия сектори мамлакат иқтисодиётининг ўсишига катта ҳисса қўшди. Қишлоқ хўжалиги, саноат ва инфратузилмани ўз ичига олган турли тармоқларни кенгайтиришда жамғармаларни сафарбар қилиш ва инвестицияларни рағбатлантиришда молия институтларининг роли муҳим бўлди.

Авваломбор, банklar Ўзбекистоннинг йирик саноат лойиҳалари, хусусан, тўқимачилик, тоғ-кон саноати ва энергетика каби тармоқларида зарур бўлган молиялаштиришни таъминлади.

Иккинчиси, Ўзбекистонда бандлик ва иқтисодиётни диверсификация қилишнинг асосий омили бўлган кичик ва ўрта бизнесни капитал билан таъминлашда молия институтлари, айниқса микромолия ташкилотлари муҳим роль ўйнайди.

Учинчиси, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни рағбатлантириш: молия секторини либераллаштириш Ўзбекистоннинг хорижий инвесторлар учун жозибadorлигини оширди. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқими иқтисодиётни модернизация қилишни, хусусан, телекоммуникация, энергетика ва қишлоқ хўжалиги тармоқларини қўллаб-қувватлади.

Ўзбекистон молия сектори тартибга солувчи ислохотлар ва ҳукумат томонидан иқтисодиётни либераллаштиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар туфайли ўзгаришлар даврини бошидан кечирмоқда. Тижорат банклари соҳада устунлик қилсада, нобанк молия институтлари ва капитал бозорлари аста-секин кенгайиб бормоқда. Сектор иқтисодий ўсишга салмоқли ҳисса қўшди, бироқ рақобатбардошликни ошириш, молиявий инклюзивликни яхшилаш ва капитал бозорларини чуқурлаштириш учун кейинги ислохотлар зарур. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш молия сектори

Ўзбекистоннинг келгуси йилларда ривожланиш мақсадларини тўлиқ қўллаб-қувватлашни таъминлашда муҳим омил бўлади.

Ўзбекистон солиқ тизими Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси билан тартибга солинади, у 2020 йилда кенг қўламли иқтисодий ислохотлар доирасида сезиларли даражада қайта кўриб чиқилган. Солиқ кодекси мамлакатдаги барча солиқ қоидалари учун асос ҳуқуқий ҳужжат бўлиб хизмат қилади ва жисмоний ва юридик шахсларга, шу жумладан молия институтларига нисбатан қўлланилади. Ўзбекистонда молия институтларини солиққа тортишнинг ҳуқуқий асослари фойда солиғи, қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ва молиявий операциялар билан боғлиқ махсус қоидаларни ўз ичига олади.

Молиявий институтларни солиққа тортиш уларнинг молиявий ресурслар учун воситачи сифатида иқтисодиётдаги марказий роли туфайли алоҳида аҳамиятга эга. Молиявий институтлар - биринчи навбатда банклар, суғурта компаниялари ва микромолия ташкилотлари - уларнинг фаолиятининг ўзига хос хусусиятини акс эттирувчи аниқ солиқ қоидаларига бўйсунди. Ушбу қоидалар молиявий секторнинг ўсиши ва барқарорлигини таъминлаш билан бирга адолатли солиқ тўловларини таъминлаш учун ишлаб чиқилган.

Ўзбекистонда молия институтлари солиқларнинг бир қанча турлари, жумладан юридик шахслардан олинadиган даромад солиғи, ҚҚС ва махсус молиявий солиқларга тортилади. Ўзбекистондаги молия институтлари ҳам барча юридик шахслар каби юридик шахслардан олинadиган фойда солиғига тортилади. Жорий фойда солиғи ставкаси 15% ни ташкил қилади, гарчи бу имтиёзлар ёки махсус қоидаларга қараб муайян молиявий субъектлар учун фарқ қилиши мумкин. Юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи молиявий институтларнинг соф даромадидан рухсат этилган харажатлар чегириб ташланганидан кейин ундирилади.

Молия институтлари учун солиқ солинадиган база молиявий операциялардан олинган фойда, шу жумладан кредитлар бўйича фоизлар, комиссиялар ва валюта операцияларидан олинган даромадлардир. Молиявий институтларга депозитлар бўйича тўланадиган фоизлар, маъмурий харажатлар ва умидсиз қарзлар бўйича захиралар каби операция харажатларни чегириб ташлашга рухсат берилади, бу эса солиққа тортиладиган фойдага сезиларли таъсир қилади.

Молия институтлари ўзаро боғлиқ томонлар ўртасидаги битимларга нисбатан қўлланиладиган трансферт нархлари қоидаларига бўйсунди. Ушбу қоидалар филиаллар ўртасидаги битимлар бозор ставкалари бўйича амалга оширилишини таъминлайди, фойдани пастроқ солиқ солинадиган юрисдикцияларга ўтказиш орқали солиқдан қочишнинг олдини олади.

Молиявий институтлар, одатда, кредитлар бўйича фоизлар, омонатларни қабул қилиш ва суғурта мукофотлари каби асосий молиявий хизматлар учун ҚҚСдан озод қилинади. Ушбу имтиёз молиявий хизматларга ҚҚСни қўллашнинг мураккаблигини тан олган ҳолда жаҳон амалиётига мос келади. Асосий молиявий хизматлар ҚҚСдан озод қилинган бўлсада, молиявий институтлар томонидан кўрсатиладиган айрим ёрдамчи хизматлар, масалан, маслаҳат хизматлари учун 12% стандарт ставка бўйича ҚҚС солинади. Ушбу тизим доирасида молиявий институтлар дуч келадиган муаммолардан бири ҚҚСдан озод қилинган хизматларни тақдим этиш учун сарфланган ҚҚСни қайтариб олишнинг имкони йўқлигидир. Бу молиявий институтлар, айниқса капитални кўп талаб қиладиган операциялар билан шуғулланадиганлар учун операция харажатларни ошириши мумкин.

Молиявий институтлар, шунингдек, айрим турдаги даромадлар, хусусан, норезидентларга тўланадиган тўловлар бўйича солиқни ушлаб қолишади. Масалан, чет эллик юридик шахсларга тўланадиган фоизлар, дивидендлар ва роялтилар солиққа тортилади, уларнинг ставкаси Ўзбекистоннинг бошқа давлатлар билан икки томонлама

солиққа тортиш тўғрисидаги шартномаларига боғлиқ. Стандарт ушлаб қолинадиган солиқ ставкаси норезидентларга тўланадиган фоизлар ва роялти бўйича 10% ни ташкил қилади, аммо бу солиққа тортиш тўғрисидаги шартномаларига бўйича камайтирилиши ёки олиб ташланиши мумкин.

Молия тизимини мустаҳкамлаш бўйича кенг қўламли ислохотлар доирасида Ўзбекистонда молиявий барқарорликни рағбатлантиришга қаратилган соҳаларга оид йиғимлар ёки бадаллар жорий этилди. Ушбу йиғимлар одатда банклар ва суғурта компанияларига тартибга солувчи талабларни қондириш учун етарли захиралар ва ликвидликни сақлашларини таъминлаш учун қўлланилади.

Ўзбекистонда молия институтлари учун солиққа тортиш тизими сўнгги йилларда сезиларли ислохотларни амалга оширди. Аммо солиқ самарадорлигини ошириш, молия сектори ўсишини рағбатлантириш ва илғор халқаро тажрибага мослашиш учун янада такомиллаштириш зарур. Ўзбекистоннинг ҳуқуқий-меъёрий базасини таҳлил қилиш ва жаҳон тенденциялари билан таққослаш асосида молия институтларининг солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш бўйича қуйидаги тавсиялар таклиф этилади:

1. Молиявий хизматларга ҚҚСни соддалаштириш. Асосий молиявий хизматлар (масалан, кредитлар бўйича фоизлар ва депозитларни қабул қилиш) учун жорий ҚҚСдан озод қилиш кенг тарқалган глобал амалиёт бўлиб, лекин молиявий институтларнинг операцион харажатларини ошириб, молиявий ресурсларга солиқ солишда мураккабликларга олиб келади. Буни ҳал қилиш учун молия институтлари, хусусан, технология ва инфратузилма каби капитал қўйилмалар учун киритилган ҚҚСни қайтаришнинг соддалаштирилган механизмини яратиш. Бу институтларнинг молиявий юкини камайтиради, рақамли банкинг ва модернизацияга инвестицияларни рағбатлантиради.

2. Мақсадли солиқни рағбатлантириш тузилмасини жорий этиш. Айрим молия институтлари учун солиқ имтиёзлари аллақачон мавжуд бўлсада, мақсадлироқ ёндашув ўсишнинг муайян соҳаларини, хусусан, микромолия ва капитал бозорлари каби ривожланмаган молиявий хизматларни рағбатлантириши мумкин. Финтеч ечимлари ва рақамли банкинг ўсишини рағбатлантириш мақсадида Ўзбекистон технология инфратузилмаси, рақамли тўлов тизимлари ва киберхавфсизликка инвестициялар учун солиқ имтиёзларини жорий қилиши мумкин. Бу молиявий секторда инновацияларни қўллаб-қувватлайди ва молиявий инклюзияни яхшилайдди.

Жаҳон тенденциялари ва Ўзбекистоннинг экологик мақсадларига мослашиш учун қайта тикланадиган энергия лойиҳалари ёки экологик барқарор инвестициялар учун кредитлар таклиф қилиш каби яшил молия билан шуғулланувчи молия институтлари учун солиқ имтиёзларини тақдим этиш мақсадга мувофиқ келади.

Шу билан бирга кичик ва ўрта корхоналарни кредитлаш ва микромолиявий операциялар билан шуғулланувчи молия институтлари учун кенгайтирилган солиқ имтиёзларини тақдим этиш лозим. Бу банклар ва нобанк молия институтларини иқтисодийнинг етарли даражада хизмат кўрсатилмаган сегментлари билан алоқаларини кенгайтиришга рағбатлантиради.

3. Солиқларнинг шаффофлигини ошириш ва қонунчиликка риоя қилиш харажатларини камайтириш. Сўнгги ислохотлар солиқ маъмуриятини модернизация қилган бўлсада, юқори талабларга риоя қилиш харажатлари, айниқса, кичикроқ молиявий институтлар учун муаммо бўлиб қолмоқда. Шу сабабли молия институтларига декларацияларни тақдим этиш ва солиқларни электрон шаклда тўлаш имконини берувчи солиқ ҳисоботларини топшириш жараёнларини рақамлаштиришни кенгайтириш керак. Бу маъмурий юкларни камайтиради ва солиқ йиғиш самарадорлигини оширади.

Трансфер баҳосини белгилаш қоидалари фойда ўзгаришининг олдини олиш учун жуда муҳимдир, аммо амалдаги қоидалар молия институтлари учун аниқ

белгиланмаган. Ҳукумат молиявий операциялар, жумладан, компаниялараро кредитлар ва трансчегаравий операциялар учун трансфер нархларини белгилаш бўйича батафсил йўриқномаларни чиқариши керак. Бу қоидаларнинг адолатли ва изчил қўлланилишини таъминлайди ва солиқ органлари билан келишмовчиликлар хавфини камайтиради.

4. Молия ва солиқ органлари ўртасидаги мувофиқлаштиришни кучайтириш. Солиқ сиёсатини самарали амалга ошириш солиқ ва молиявий тартибга солувчилар ўртасида кучли мувофиқлаштиришни талаб қилади. Ўзбекистон Марказий банки ва Давлат солиқ қўмитаси ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш, айниқса, мураккаб молиявий операциялар бўйича солиқ қонунчилигини назорат қилиш ва ижросини яхшилашга олиб келиши мумкин.

Ўзбекистон Марказий банки ва Давлат солиқ қўмитаси ўртасида молия соҳасида солиқ қонунчилигига риоя этилишини яхшилаш мақсадида қўшма аудит ва ахборот алмашишни рағбатлантириш. Бу молиявий институтларнинг солиққа тортиладиган даромадлари, хусусан, валюта операциялари ва трансчегаравий операциялар учун тўғри ҳисобот беришини таъминлашга ёрдам беради.

5. Солиқдан ушлаб қолиш қоидаларини кўриб чиқиш ва ислоҳ қилиш. Норезидентларга тўловлар бўйича солиқларни ушлаб қолиш трансчегаравий молиявий операцияларни мураккаблаштириши мумкин, айниқса ставкалар халқаро стандартларга мувофиқлаштирилмаганда. Ўзбекистонни хорижий инвестициялар учун жозибадор марказга айланттириш ва трансчегаравий молиявий оқимларга кўмаклашиш мақсадида икки томонлама солиққа тортиш тўғрисидаги шартнома тармоғини қайта кўриб чиқиш тавсия этилади. Ўзбекистон молия секторига хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш учун ушбу шартномалар халқаро стандартларга мос келиши керак.

Шунингдек, норезидент молия институтларига тўланадиган фоизлар ва дивидендлар бўйича солиқ ставкаларини камайтириш. Бу Ўзбекистон молия бозорининг рақобатбардошлигини ошириши, хорижий банклар ва инвестиция фондларининг бозорга киришини рағбатлантириши мумкин.

Ўзбекистоннинг молия сектори ҳамон ривожланмоқда ва мамлакат солиқ сиёсатида минтақавий ва халқаро илғор тажрибаларни қўллашдан фойда кўриши мумкин. Шу каби мамлакатларнинг солиқ тизимини солиштириш Ўзбекистонга янада самаралироқ ва рақобатбардош солиқ тизимини яратишга ёрдам бериши мумкин.

Ўзбекистон молиявий институтларни солиққа тортиш билан боғлиқ, хусусан, трансферт нархлари, солиқлардан қочиш ва солиқ шаффофлиги соҳаларида OECDнинг айрим йўриқномаларини қабул қилиши мумкин. Бу Ўзбекистон солиқ тизимини жаҳон стандартларига мослаштиради ва трансчегаравий операцияларни осонлаштиради.

Умуман олганда, Ўзбекистонда молия институтлари учун солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш молия сектори ўсишига кўмаклашиш, солиқ қонунчилигига риоя қилишни яхшилаш ва мамлакат солиқ тизимини илғор халқаро тажрибага мослаштириш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу ислоҳотлар нафақат молия секторини мустаҳкамлаш, балки инвестициялар, инновациялар ва молиявий инклюзивликни рағбатлантириш орқали кенгроқ иқтисодий ривожланиш мақсадларига ҳам ҳисса қўшади.

Хулоса ва таклифлар.

Ўзбекистонда молия институтларининг солиққа тортилиши мамлакат молия секторини шакллантириш ва умумий иқтисодий ўсишда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Норматив-ҳуқуқий базанинг таҳлили шуни кўрсатадики, Ўзбекистон солиқ тизимини модернизация қилишда, хусусан, 2020 йилда Солиқ кодексининг қайта кўриб чиқилиши муносабати билан сезиларли ютуқларга эришди. Бироқ қўшилган қиймат солиғи солиғини кўриб чиқишнинг мураккаблиги, қонунчиликка риоя қилиш бўйича юқори

харажатлар ва трансфер нарҳини белгилаш қоидаларини янада аниқроқ қилиш заруриятни ўз ичига олган муаммолар сақланиб қолмоқда.

Молия институтлари иқтисодий ривожланишнинг асосий омиллари сифатида молия сектори ўсиши ва барқарорлигини рағбатлантириш билан давлат даромадларини самарали шакллантиришни мувозанатлаштирадиган солиқ тизимини талаб қилади. Юридик шахслардан олинadиган даромад солиғи, ҚҚС бўйича имтиёзлар ва мақсадли солиқ имтиёзларини ўз ичига олган амалдаги солиқ тизими бундай ўсиш учун замин яратади. Бироқ Ўзбекистон молия секторининг рақобатбардошлиги ва самарадорлигини таъминлаш учун кейинги ислохотларни амалга ошириш зарур.

Ўзбекистон ўз молия сектори салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш учун солиқ сиёсатида нафақат жорий муаммоларни ҳал қиладиган, балки глобал молия соҳасидаги келажакдаги ўзгаришларни ҳам кўзда тутувчи истиқболли ёндашувни қўллаши керак. Тавсия этилган ислохотларни қабул қилиш орқали Ўзбекистон янада самарали, шаффоф ва инвесторлар учун қулай молиявий муҳитни яратиб, иқтисодиётни кенгроқ модернизация қилиш ва ўсишга ҳисса қўшиши мумкин.

Адабиётлар:

Bálint, L., Horváth. (2013). *The impact of Taxation on Bank Leverage and Asset Risk. Research Papers in Economics,*

Financial institutions' reporting requirements and the criteria for a good tax system (2022). doi: 10.4324/9781003144427-16

Keen, M. (2011). *The Taxation and Regulation of Banks. International Monetary Fund (IMF) Research Paper Series.* <https://doi.org/10.5089/9781463902179.001.A001>.

Komolov Odiljon Sayfiddinovich, (2015). *Optimal Taxation of Banks in Financial Sector Regulation in Uzbekistan: Practical Approach. Social Science Research Network,* doi: 10.2139/SSRN.2731543

Konvisarova V., Elena, V., Ilona, V., Stihiljas., Andrey, V., Koren., Irina, A., Kuzmicheva., Tatjana, E., Danilovskih. (2016). *Principles of Profit Taxation of Commercial Banks in Russia and Abroad. International Journal of Economics and Financial Issues,* 6(8):189-192.

Kozachuk Olha, Sych., Olena, V., (2022). *International experience of bank taxation. Интелект XXI,* doi: 10.32782/2415-8801/2022-3.3

Lifshits, I. (2020). *Financial Transactions Tax as an Integration Development Instrument in the EU. ,* 165-172. <https://doi.org/10.15211/soveurope52020165172>.

Michael, Keen. (2011). 5. *The Taxation and Regulation of Banks. IMF Working Papers,* doi: 10.5089/9781463902179.001

Mooij, R., & Nicodème, G. (2015). *Taxation and regulation of the financial sector. .* <https://doi.org/10.7551/MITPRESS/9780262027977.001.0001>.

Niyazmetov, Mansur, Ruzmatovich., Ostonokulov, Azamat, Abdukarimovich. (2024). *Approaches to improving revenue and expense management in Uzbekistan's public sector. International Journal of Science and Research Archive,* 12(2):1017-1021. doi: 10.30574/ijrsra.2024.12.2.1355

Seyed, Kamal, Sadeghi., Reza, Ranjpor., Fateme, Bagherzadeh, Azar., Soha, Mousavi. (2016). *The Effects of Tax Policies on Financial Markets Development.* 20(65):37-61.

Urinov, V. (2015). *Developing Country Perspectives on Automatic Exchange of Tax Information. Law & Society: Public Law eJournal.*